

Регістраційне свідоцтво №8225 серія КВ від 17.12.2003 року

ББК 63.3 (4 УКР)

Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія "Історія, економіка, філософія" Вип. 13 / Гол. ред. Ю.І.Терещенко. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2007. – 190 с.

Для студентів, викладачів вузів, усіх, хто цікавиться історією України.

Друкується за рішенням вченої ради Київського національного лінгвістичного університету (протокол № 4 від 26.11.2007 р.).

Головний редактор –

доктор історичних наук, професор Ю.І.Терещенко

Заступник головного редактора –

доктор філософських наук, професор І.А.Бондарчук

Відповідальний секретар –

кандидат історичних наук І.М.Лебедєва

Редакційна рада:

кандидат філософських наук, доцент К.К. Баранцева

доктор економічних наук, професор Л.І.Воротіна

доктор економічних наук, професор С.С.Герасименко

доктор філософських наук, професор А.А.Герасимчук

доктор економічних наук, професор А.В.Головач

доктор філософських наук, професор Г.Н.Климко

доктор історичних наук, професор В.М.Курило

доктор історичних наук, професор П.П.Павченко

доктор історичних наук, професор, чл.-кор. НАН України О.П.Ресніт

кандидат філософських наук, доцент О.О.Солодка

доктор історичних наук, професор І.В.Срібняк

доктор історичних наук, професор Ф.Г.Турченко

доктор економічних наук, професор М.І.Шкітіна

кандидат філософських наук, професор О.Г.Шутов

доктор філософських наук, професор Т.І.Яциук

Рецензенти:

доктор історичних наук, професор Б.І.Андрусівич

доктор історичних наук, професор А.О.Буравченко

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, імен та інших даних несуть автори публікацій.

ББК 63.3 (4 УКР)

СЕРЕДНЬОВІЧНА УКРАЇНА

ВПЛИВ ЗОЛОТОЇ ОРДИ НА ЕВОЛЮЦІЮ РУСЬКО-УГОРСЬКИХ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИХ ВЗАЄМИН ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ XIII ст.

М.ВОЛОЩУК

Прикарпатський національний університет ім. В.Стефаника

В історії галицько-волинських земель XIII-XIV ст. існує чимало актуальних для дослідження процесів і явищ. Нез'ясованими залишаються специфіка соціально-економічного розвитку володінь династії Романовичів наприкінці XIII – у першій половині XIV ст., вплив інституту державної влади на релігійні процеси у Середньому Подністров'ї та на Волині, еволюція політичної системи, військово-політичних відносин із сусідніми країнами. До кінця невирішеними є низка термінологічних питань історії Русі¹.

Одними з важливих, необхідних для наукового вивчення питань є причини, передумови, характер і наслідки активного впливу Орди (Улус Джучі) на розвиток стосунків Угорського королівства з Галицько-Волинською державою в останній чверті XIII ст. Ці аспекти взаємин двох держав ще не стали предметом комплексного відображення в узагальнюючих, монографічних виданнях.

В історіографії XIX ст. проблема, яка стала предметом вивчення даної статті, незважаючи на достатню кількість джерельного матеріалу², розглядалась опосередковано, в контексті більш широких тем. Так, закарпатський історик І. Орлай зазначав, що напад татарських військ та загонів галицько-волинських князів у 1285 р. на володіння Арпадів³ спричинив адекватний контрзахід короля Ласло IV Куна (1272-1290 рр.). Він у 1286 р. пішов війною проти кочівників. На підтвердження цього історик навів уривок з документа, який на сьогоднішній день досліджений доволі опосередковано⁴. Точку зору І. Орлая беззастережно підтримали Г. Деволан та І. Дулишкович, які вважали, що Арпади після походу 1286 р. переселили у власні володіння чимало вихідців з Русі⁴. Своїх прихильників вказана думка знайшла і в середовищі українських зарубіжних науковців, зокрема у Ю. Боржави та В. Пачовського⁵.

Представники історичної науки Східної Галичини XIX ст. А. Петрушевич та І. Шараневич констатували, що у 1285 р. мала місце примусова участь галицько-волинських володарів у військовій кампанії ординських ханів проти Угорського королівства⁶. Першим концептуально розглянув дане питання М. Грушевський. Він припускав, що Лев (1270-1301 рр.) зі своїми братами був зацікавлений в походах татар на сусідні країни Центральної Європи (в тому числі й Угорщину), оскільки мав у цьому власний політичний інтерес. Спустошення сусідніх держав давало можливість у перспективі приєднати до власних територій окремі східні комітати Арпадів та Люблін з околицями⁷. При цьому напад Орди на володіння короля Ласло, про який йдеться у Галицько-Волинському літописі⁸, датував по-різному: 1282 і 1285 рр.⁹

Радянські історики займалися здебільшого з'ясуванням впливів Орди на суспільно-політичний розвиток князівств Північно-Східної Русі, де наприкінці XIV-XV ст. виокремилось сильне Московське. Питання про місце татарських нападів на країни Центрально-Східної Європи в системі середньовічних міжнародних відносин вивчались епізодично. Можна відзначити роботи Г. Івакіна, Н. Щавелевої та Ф. Шабульдо¹⁰, де дана тема висвітлювалась опосередковано. Докладніше вказану проблему дослідив В. Пашуто. Він вважав, що зовнішня політика Галицько-Волинської держави щодо Угорщини і польських земель була цілком визначена орієнтирами і санкціями каанів Орди¹¹.

У сучасній українській історіографії думку М. Грушевського і В. Пашуто поділяє Л. Войтович. Він вважає, що монголи організували два походи проти угрів (1282 і 1285 рр.) і в обох брали участь галицько-волинські князі. Останні, за умов вдалого завершення кампаній, розраховували

* Династія угорських князів (895-1001 рр.) та королів (1001-1301 рр.).

приєднати до своїх володінь окремі землі Арпадів¹². Дана позиція стала ключовою для окремих редакторів підручників з історії України¹³. Представник сучасної української історіографії В.Ідзьо, аналізуючи досліджувані питання, обстоював думку про те, що "користуючись своїми зв'язками у Золотій Орді, він (Лев – В.М.) постійно випрошував у ханів великі військові сили для військових кампаній проти Литви, Польщі, Угорщини. Балансування силами Західної Європи і Золотої Орди дозволяло Льву Даниловичу зберігати українську державу досить сильною"¹⁴.

В останні роки питаннями участі у походах Орди на Угорське королівство галицько-волинських військових контингентів цікавиться Р.Бабенко. Результатом його кількарічної наукової роботи став захист на початку 2004 р. кандидатської дисертації та публікація низки статей¹⁵. Загалом автор доводить, що кочівники здійснили лише один напад на володіння Арпадів – у 1285 р. Мета організації спільної кампанії полягала у з'ясуванні ординськими ханами ставлення Романовичів до проблеми подальшої військової співпраці з татарами¹⁶.

У зарубіжній історичній науці проблема, яка є предметом нашого дослідження, також спеціально не вивчалась. Окремі вчені просто констатували участь галицько-волинських князів у походах ординців на польські землі і в Угорське королівство впродовж 80-х рр. XIII ст., вважаючи, що руські володарі перебували у певній залежності від татарських воєначальників. Зазначені міждинастичні відносини розглядалися у контексті взаємин східнослов'янських князів із польськими. Такими дослідниками, зокрема, були М.Балінський, Б.Влодарський, К.Мишлінський (Польща)¹⁷, М.Вертнер, Е.Молнар та М.Фонт (Угорщина)¹⁸.

Таким чином, питання впливу Орди на еволюцію військово-політичних стосунків Арпадів з Романовичами в історіографії XIX – початку XXI ст. висвітлена вкрай поверхнево. Науковці, як правило, фіксували факт участі руських військ у походах татарських ханів, однак не завжди подавали власне розуміння причин, передумов, перебігу та основних наслідків даних акцій. На сьогоднішній день існує необхідність визначити точну кількість походів кочівників на Угорщину в останній чверті XIII ст. та деталізувати їхню хронологію. Також нез'ясовано є достовірність свідчень І.Орлая щодо антимонгольської військової кампанії короля Ласло IV у 1286 р. та переселення у володіння Арпадів східнослов'янського населення.

Наприкінці XIII ст. більшість держав Центрально-Східної Європи перестала відчувати постійну реальну загрозу з боку Орди. Завдяки налагодженню понтифіками Олександром V (1254-1261 рр.) і Урбаном IV (1261-1264 рр.) за безпосередньої участі королів Франції дипломатичних стосунків з великими каанами у 50-60-х рр. відпала потреба в організації і проведенні антимонгольського хрестового походу¹⁹. За умов, коли у 60-70-х рр. XIII ст. померли основні ініціатори та провідники боротьби з кочівниками – римський папа Інокентій IV (1254 р.), галицько-волинські володарі Данило і Василько Романовичі (1264 і 1269 рр.), король Угорщини Бела IV (1270 р.), акценти зовнішньої політики Угорського та Чеського королівств, Краківсько-Сандомирського князівства, Священної Римської імперії зазнали відчутних змін.

Зокрема, Арпади намагались у черговий раз оволодіти спадщиною австрійських герцогів Бабенбергів²⁰, брали участь у вирішенні внутрішніх польських суперечностей²¹, одночасно по-новому налагоджуючи взаємини з папством²². Натомість, Лев Данилович, приєднавши у 1269 р. до власних земель окремі території свого покійного брата Шварна²³, активно протидіяв просуванню на південь прибалтійських племен ятвягів²⁴. Кордони володінь Романовичів дещо розширились на північ та захід. Відносини з ординцями базувались на принципі васально-сіюзеренних контактів²⁵, які фактично не перешкоджали князям брати участь у європейській політиці.

На початку 80-х рр. XIII ст. Центральна Європа опинилась перед черговою загрозою монгольського спустошення. Усвідомлюючи відчутне ослаблення своїх західних сусідів, ординське керівництво вирішило організувати низку набігів на Угорщину, польські і чеські землі. Кочівлі монголів розташовувались поруч із Середнім Подністров'ям і Волинно, володарі яких, за свідченнями літописців, "бяхоуть... в воли Татарьскої"²⁶. Ця обставина спричинила участь галицько-волинських князів у практично всіх військових кампаніях Орди проти країн Центрально-Східної Європи, і володінь Арпадів зокрема.

Однак наявні джерела (руські, польські, угорські та арабські) досі не були предметом спеціального дослідження в плані чіткого встановлення кількості даних походів, шляхів просування кочівників та їх основних наслідків. Тому для нас є необхідним з'ясування цих питань із максимально об'єктивним відображенням історичної ситуації, яка склалася у 80-90-х рр. XIII ст. у більшості країн Центрально-Східної Європи.

Першими, згідно із свідченнями авторів рочника Траски, монгольський натиск відчули польські землі. Зокрема, у 1280 р. "Лев князь Русі з численним військом Татар, Литовців і Русі хотів захопити Краківське і Сандомирське князівство"²⁷. Через рік мав місце наступний напад кочівників на Краківсько-Сандомирське князівство. Джерела не повідомляють, хто перебував на чолі походу, однак зрозуміло, що серед його учасників були вихідці зі східнослов'янських земель (Rutenos)²⁸. Судячи з періодичності спустошення польських територій зрозуміло, що запланована кампанія Орди проти країн Центрально-Східної Європи мала відбуватись у декілька етапів. За наявності недостатньої кількості документальних повідомлень 1280-1281 рр. важко встановити, яка територія стала базою для відновлення сил кочівників після вищевказаних наступів, де розташовувався плацдарм підготовки наступних походів. Якщо відштовхуватись від повідомлень літописів та досліджень істориків XIX-XX ст., можна припустити, що це були володіння Романовичів, або проміжний край, так звана "буферна зона", яка існувала між галицько-волинськими землями і підконтрольними ординцям регіонами²⁹.

Хоча галицько-волинські володарі відчутно залежали від монголів, вони намагались максимально використати дану ситуацію на свою користь. Тому не випадковими і цілком логічними були спроби Льва Даниловича приєднати до своїх володінь не тільки окремі польські землі, але й східні комітати Арпадів. Ці амбіції підсилювались кількома факторами. Зокрема, Данило, ставши наприкінці 1253 р. королем Русі (так він йменувався у папських буллах та у документах королівської канцелярії Арпадів до коронації і після неї³⁰), отримав додаткове підкріплення своїх претензій на території сусідніх держав, які були заселені українським (руським) населенням. Такими суміжними з володіннями Романовичів теренами були насамперед східні землі Угорщини. Про те, що станом на 1254 р. у Земпліському комітаті існувала *Sepultura Ruthenorum*, на початку XX ст. писали О.Мицюк³¹ та А.Годінка³². Таким чином, галицько-волинські правителі отримали можливість активніше розвивати власну зовнішньополітичну ініціативу у західному напрямі.

Причинами нападів останніх на володіння Арпадів була також нестабільність суспільно-політичної ситуації в королівстві, спроби окремих баронів вийти з-під влади правлячої династії і утворити в рамках держави свої автономні адміністративно-політичні та військові одиниці. Докладний опис даних подій наприкінці XIII ст. у своїй праці "Діяння Угрів" подав угорський хроніст, клірик короля Ласла IV Шимон Кезаї³³.

Таким чином, Лев, маючи вагомі підстави для поступового поширення своїх військово-політичних, адміністративних, соціально-економічних і релігійно-ідеологічних впливів на захід від Карпат, задля досягнення мети вирішив скористатися своєю участю у походах ординців. У тій частині Іпатіївського літопису, яку прийнято називати Галицько-Волинським, вказано, що вже у лютому 1282 р., коли "пришедшоу океаньномуу и безаконьномуу Ногаеви и Телебуоз'к з нимъ на Оугры в силѣ тяжьцѣ в бещисленомъ множествѣ"³⁴, до ханських військ за умов певної підлеглості приєднались полки війська і більшості Данилових спадкоємців. Зокрема, у кампанії взяли участь Лев зі своїм рідним братом Мстиславом, Юрій Львович, а також Юрій Володимирович — онук Василька Романовича³⁵. Дані про цей похід також мають місце у польських джерелах, зокрема у рочнику Траски. Автор документа повідомляв, що війська татар і Русі завдали Краківській землі чимало бід (*maxima fames in terra Cracoviensi*), після чого вирушили до Угорщини³⁶.

За відсутності достатньої кількості повідомлень про напрями здійснення цієї військової кампанії у літописах, можна прийняти точку зору вищевказаного документа і погодитись з тим, що татари просувались у володіння Арпадів через Малопольщу. Дана думка має право на існування, оскільки у літописі вказано, що на час відсутності галицько-волинських князів

польський володар Болеслав Сомовитович “воева около Щекарева и взя десять селъ”³⁷. Варто припустити, що дана контракція була спровокована діями русько-монгольського війська в польських землях.

Однак кампанія ординців завершилась невдало. Лев, отримавши повідомлення про спустошення його володінь польськими військами, повернувся додому³⁸. Це послабило татарські збройні сили. Не виключено, що вказані обставини визначили подальший напрям руху кочівників. У “Хроніці” польського хроніста XVI ст. М.Стрийковського повідомляється про те, що вони “вогнем і мечем” пройшли до самого Пешту³⁹, однак за відсутності руських полків вирішили вертатись не краківською територією, а через Карпатський хребет. Зокрема, “Нога поиде на Бряшевъ и Телебоузъ поиде попереk Гору што башеть перенти треими дньми и ходи пол дни блоуда в горах”⁴⁰. Дослідження угорського історика Д.Дьорффі показали, що дані терени були тоді достатньо заселеними і кочівники могли знайти тут провідників⁴¹.

Не можна сказати, що й галицько-волинські володарі внаслідок завершення даної кампанії отримали очікуваний результат. У польських та староукраїнських документах повідомляється, що у 1283 р. землі, підвладні Романовичам, зазнали нападу з боку польського князя Лешка Чорного⁴².

Незважаючи на невдачі попередньої кампанії, у 1285 р. монголи підготували проти угрів наступний похід. У творі каїрського еміра Рукнеддіна Бейбарса (†1325 р.) розповідається про те, що “в 686 році (1285 або 1286 рр. від Різдва Христового – М.В.) Тулабуга... спорядився в похід і відправився з військами своїми в землю Краківську (Королівську)... Він також послав до Ногаю, наказав йому вирушити з військами, що знаходились у його підпорядкуванні, для того, щоб напасти на землю Краківську”⁴³. Монгольські воєначальники зійшлись “в зазначеному місці”⁴⁴, яке, як ми вважаємо, спираючись на дані східнослов'янських літописів, розташоване на території, підвладній Романовичам. Так, “пришедши Руску Краину през руське панства”⁴⁵, ординці знову заручились підтримкою галицько-волинських володарів (“Левъ князь со снмъ Юрьемъ а Мьстиславъ со своею ратью а Володимърь со своею ратью”)⁴⁶.

Аналізуючи відомості польських документів, можна припустити, що напрям здійснення походу відбувався таким чином: ординське керівництво, заручившись військовою підтримкою князів, вирушило до краківських земель, а звідти – в Угорщину. Однак, оскільки між керівниками походу Ногаєм і Телебугою не було порозуміння щодо продовження кампанії та спільного повернення у степи Причорномор'я**, їхнє подальше просування землями Угорського королівства і Польщі відбувалось різними напрямками. Так, хан Ногай “иде своею дорогою на Перемышль”, а Телебуга “оу Соудомира ... воеваша землю Лядскоую”⁴⁷. У рочнику Сендзівова під 1285 р. вказується: “Татари проникли у Польщу”⁴⁸. Факт нападу на польські території відображений і в пізньосередньовічних нарративних пам'ятках Русі, де літописці зафіксували, що вони воювали “Полскую, Куявскую, Шмонскую землю”⁴⁹. Масштабність нападу та відсутність організованого опору змусили польського князя Лешка Чорного “втікати до Угрів”⁵⁰. Згодом ординці разом з військами галицько-волинських князів спустошили “землю Муравскую и Венгерское панство”⁵¹ і, як вказував М.Стрийковський, пройшли до самих “Угорських Татарів” (тобто Карпат)⁵².

Повернення кочівників у свої володіння також відбувалось різними шляхами. Зокрема, літописець зазначав, що “Телебуга поиде своею дорогою оупять, а Ногай своею дорогою”. Однак частина військ татар поверталась через володіння Льва Даниловича, зробивши його “землю поуостоу всю”⁵³. Це є додатковим підтвердженням того, що ординське керівництво не передбачало налагодження з галицько-волинськими князями союзницьких відносин, існування яких доводить В.Ідзьо⁵⁴.

Участь Романовичів у спустошенні татарами угорських та польських земель не завжди сприяла забезпеченню їхніх володінь від нападів на них самих ординців. Невдало проведені походи іноді провокували останніх на пограбування земель Середнього Подністров'я та Волині.

** Про відсутність порозуміння між ординськими ханами в Іпатіївському літописному зводі йдеться тричі. В арабських джерелах вже згадуваного Рукнеддіна Бейбарса та єгипетського хроніста Еннувейрі (†1333 р.) ця думка є домінуючою у більшій частині їхніх праць.

Це, за словами В.Т.Пашуто і Л.В.Войтовича⁵⁵, на короткий час стабілізувало відносини Арпадів зі східнослов'янськими князями. На даному тлі дискусійним і практично недослідженим залишається питання достовірності факту спільної русько-угорської боротьби з кочівниками.

Одним з перших подібну концепцію висунув І.Орлай. На основі опублікування у 1804 р. одного з дипломів Ласло IV він обстоював думку про те, що на початку 1286 р. король (можливо, при допомозі галицько-волинських володарів) організував проти ординців контракцію⁵⁶. Не виключено, що представники обох династій вирішили відновити традицію галицько-угорського співробітництва, яке виникло після 1248 р. і тривало до середини 60-х рр. XIII ст. Гіпотетично королівські війська просувалися територією Галичини, або ж Пониззям, яке у другій половині XIII ст. контролювалось Романовичами і не завжди перебувало у сфері впливів татар⁵⁷. Враховуючи те, що Угорське королівство від часів правління династій Арпадів та Анжу (1308-1382 рр.) шляхом колонізації Трансильванії вихідцями зі східнослов'янських земель⁵⁸ частково поширило свою владу і на Поділля⁵⁹, цілком реальним є припущення, що у 1286 р. війська Ласло просувались у володіння татар південно-східним напрямом.

Про хід кампанії у грамоті немає жодних вказівок. Зрозуміло лише, що війська Арпадів, не зустрічаючи жодного опору з боку сторожових татарських загонів, дійшли до Києва (що мало ймовірно), після чого повернули назад. При цьому король запропонував місцевому українському (руському) за своїм етнічним походженням населенню переселитись у його володіння: "Мы Владиславъ, король Угорскій, объявляемъ... чтобы все вольные, желающие поселиться въ оныхъ земляхъ, селились не возбранно и безъ всякого опасенія и чтобы никто не дерзаль наноситъ имъ обиды"⁶⁰. Ряд дослідників беззастережно прийняли інформативне навантаження диплома як цілком достовірне. Так, Ю.Боржава писав, що це було четверте за всю історію угро-українських відносин масове переселення українців на підвладні Арпадам землі⁶¹. Всіх охочих після переходу Карпат було розселено по обидва боки р. Тиси у сусідньому Галицько-Волинській державі Шарішському комітаті⁶².

За відсутності інших документів, насамперед угорських та українських, важко з'ясувати достовірність даного походу. У тогочасних джерелах, відомих сучасній історичній науці, повідомлення І.Орлая не знайшло жодного підтвердження. Однак історично перевіреним є факт наявності на захід від Карпат наприкінці XIII ст. великої кількості українського населення, яке потрапило сюди внаслідок різноманітних соціально-економічних, релігійних і військових трансформацій на Русі. Спільні русько-татарські напади на Угорське королівство активізували ці процеси, оскільки східні володіння Арпадів поступово переходили під контроль Льва Даниловича. До кінця 80-х рр. XIII ст. галицько-волинські володарі контролювали практично все Закарпаття, окрім комітатів Унг і Марамарош⁶³. Згідно з угорськими актами, місцеві феодали визнавали себе васалами руських князів⁶⁴, що створювало всі передумови для посилення з боку Галицько-Волинського князівства зовнішньополітичного тиску у західному напрямі.

Припускаємо, що галицька знать була зацікавлена у використанні природних запасів даних земель (зокрема покладів солі), прагнула отримати нові землі та титули та ін. Це давало можливість у перспективі не раз використовувати напади Орди у своїх інтересах. Незважаючи на відчутну підпорядкованість князівської верхівки великим ханам і періодичні спустошення Середнього Подністров'я і Волині військами останніх, активне просування у західному напрямі виглядало доцільним. Свідчення про спільні русько-татарські напади на володіння Краківсько-Сандомирського князівства наприкінці XIII ст. також можна знайти у тогочасних документах⁶⁵.

Таким чином, організація і проведення Ордою низки військових походів у країни Центральної Європи передбачала участь у них галицько-волинських володарів, які перебували в помітній залежності від татар. Зіставлення різнопланових за своїм походженням та датуванням джерел дає можливість припустити, що кочівники двічі піддали спустошенню володіння Арпадів: у 1282 та 1285/1286 рр. Романовичі завдяки даним кампаніям поглибили свої політичні, соціально-економічні та релігійні сфери впливу на території сучасного Закарпаття. Об'єднані сили просувались до Угорського королівства через польські землі, однак, як правило, не централізовано, а окремими підрозділами. Повернення ординців та галицько-волинських полків у свої землі також відбувалось різними шляхами. Це залежало від рівня порозуміння

між собою організаторів походу. Загалом, неспроможність Льва Даниловича протидіяти набігам кочівників на захід призвела до того, що князь почав використовувати дані кампанії у своїх інтересах та інтересах галицької знаті. З'явилась можливість розширити володіння правлячої династії за рахунок східних комітатів Угорщини, чим Романовичі скористались на рубежі XIII-XIV ст.

Наведений І.Орлаєм диплом про контракцію короля Ласло IV, на нашу думку, є не до кінця перевіреним документом, який не дає підстав остаточно стверджувати історичність події, що описується, навіть більше – сумніватися у вірогідності запропонованого. Існує потреба у більш глибокому вивченні даного джерела і досліджуваної проблеми загалом.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

¹ *Войтович Л.* Середні віки в Україні: хронологія, проблеми періодизації // Український історичний журнал. – 2003. – №4. – С.135-136.

² Галицько-Волинський літопис: Дослідження. Текст. Коментар / За ред. М.Ф.Котляра. – К., 2002. – 396 с.; Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). – Т.2. – СПб., 1908. – 938 с.; Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды В.Тизенгаузена в 2 т. – Т.1: Извлечения из сочинений арабских. – СПб., 1884. – 564 с.; Софонович Ф. Хроніка з літописців стародавніх / За ред. Ю.Мищика. – К., 1992. – 334 с.; Хроніки: Литовская и Жмойская, и Быховца // ПСРЛ. – Т.32. – М., 1975. – 320 с.; Historia Regni Hungariae e probatissimis scriptoribus: Synoptice deducta. – Posonii, 1804. – 439 s.; Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkich Rusi Macieja Strykowskiego w 2 t. – Т.1. – Warszawa, 1846. – 392 s.; Kronika Polska Mateina Kromera biskupa Warmińskiego w 3 t. – Т.1. – Sónok, 1857. – 456 s.; Maciej de Miechowita. Chronika Polonorum. – Kraków, 1986. – 540 s.; Magistri Simon de Keza. Gesta Hungarorum // Historiae Hungaricae Fontes domestici. – Lipsiae, 1883. – S.52-99; Rocznik Sedziwoja // Pomniki dziejowe Polski / Monumenta Poloniae historica / Ed. August Bielowski. – Т.2. – Lwów, 1872. – S.871-880; Rocznik Traski // Pomniki dziejowe Polski / Monumenta Poloniae historica / Ed. August Bielowski. – Т.2. – Lwów, 1872. – S.826-861.

³ *Орлай И.* История о Карпато-Россахъ // Северный вестник. – Ч.1. – СПб., 1804. – С.263.

⁴ Исторические черты Угро-Русских / Под ред. И.Дулишковича. – Тетрадь 1. – Унгварь, 1874. – С.87; *Деволан Г.А.* Угорская Русь: Исторический очерк. – М., 1878. – С.9.

⁵ *Боржаса Ю.* Від Угорської Русі до Карпатської України. – Філадельфія, 1923. – С.13; *Пачовский В.* История Закарпаття. – Мюнхен, 1946. – С.51.

⁶ *Петрушевич А.* Обзор важнейших политических и церковных происшествий в Галицком княжестве с половины XII до конца XIII века // Литературный сборник, издаваемый обществом Галицко-русской матицы. – Вып.2. – Львов, 1854. – С.61-63; *Шараневич І.* Исследование на поля Отечественной географии и истории. – Львов, 1869. – С.48.

⁷ *Грушевський М.С.* Історія України-Руси в 10 т., 11 кн. – Т.3. – К., 1993. – С.101.

⁸ Ипатьевская летопись. – Стб.888-891.

⁹ Там само; *Грушевський М.С.* Хронологія подій Галицько-Волинської літописи // Записки НТШ. – Т.41. – Львів, 1901. – С.52.

¹⁰ *Ивакин Г.Ю.* К вопросу о роли нашествия Батые для исторических судеб Руси // Славяне и Русь (в зарубежной историографии): Сборник научных трудов / АН УССР, Ин-т археологии. Редкол. П.П.Толочко и др. – К., 1990. – С.139-147; *Щавелева Н.И.* К истории второго нашествия монголо-татар на Польшу // Восточная Европа в древности и средневековье: Сборник статей / АН СССР, Ин-т истории СССР. Редкол. М.А.Коростовцев и др. – М., 1978. – С.307-315; *Шабуньдо Ф.М.* Галицко-Волыцкое княжество и Тырновская Болгария на пути к политическому сотрудничеству в начале XIV в. // Культурные и общественные связи Украины со странами Европы. – К., 1990. – С.35-52.

¹¹ *Пауто В.Т.* Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – М., 1950. – С.229.

¹² *Войтович Л.* Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів в XII-XIII ст. / Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. – Львів, 1996. – С.90.

¹³ *Борисенко В.Й.* Курс української історії: З найдавніших часів до XX століття. – К., 1998. – С.85; *Історія України: Курс лекцій в 2 кн.* / За ред. Л.Г.Мельника, О.І.Гуржія, М.В.Демченко та ін. – Кн.1. – К., 1991. – С.75.

¹⁴ *Юзьо В.С.* Руське королівство під управлінням королів Данила, Шварна та Льва (1253-1301). Король Данило Романович I (1253-1264) // Науковий вісник Українського університету. – Т.2. – М., 2002. – С.29.

¹⁵ *Бабенко Р.В.* Взаємовідносини Золотої Орди і Південно-Західної Русі в XIII ст.: Автореф. дис... канд. істор. наук. 07.00.02 / НАН України, Ін-т сходознавства ім.А.Кримського. – К., 2004. – 20 с.; *Бабенко Р.В.* Спільні воєнні кампанії князів Південно-Західної Русі та золотоординських ханів в останній чверті XIII ст. // Воєнна історія. – 2003. – №1(7). – С.77-83.

¹⁶ *Бабенко Р.В.* Взаємовідносини Золотої Орди і Південно-Західної Русі в XIII ст. – С.12.

¹⁷ *Historia Polski przez Michała Balinskiego.* – Warszawa, 1844. – S.58-59; *Włodarski B.* Polska i Rus (1194-1340). – Warszawa, 1966. – S.202; *Włodarski B.* Udział Rusi Halicko-Włodzimierzskiej w walce książąt na Mazowszu w drugiej połowie XIII wieku // *Wiekі średnie. Medium Aevum: Prace ofiarowane Tadeuszowi Manteufflowi w 60 rocznicę urodzin* / Komitet redakcyjny A.Gieystor, M.Henryk Serejski, St.Trawkowski. – Warszawa, 1962. – S.177; *Mysliński K.* Problemy terytorialne w stosunkach między Polską i księstwem halicko-włodzimierskim w XIII wieku // *Nihil superfluum esse: Prace z dziejów średniowiecza ofiarowane Profesor J.Krzyżaniakowej* / Pod red. J.Strzelczyka i J.Dobosza. – Poznań, 2000. – S.233-234.

¹⁸ *Werthner M.* Az Árpádok családi története. – Nagybecskerek, 1892. – Old.487; *Molnár E.* Magyar történet a XIII-XIV században. – Budapest, 1950. – Old.90; *Fon M.* Oroszország, Ukrajna, Rusz. – Budapest; Pecs, 1998. – Old.135.

¹⁹ Докладніше про організацію антитатарського хрестового походу у 40-50-х рр. XIII ст. див.: *Татаро-монголы в Азии и Европе: Сборник статей* / Отв. ред. С.Л.Тихвинский. – М., 1977. – 503 с.; *Ледерер Э.* Венгерско-русские отношения и татаро-монгольское нашествие // *Международные связи России до XVII в.: Сборник статей.* – М., 1961. – С.181-202; *его же.* Татарское нашествие на Венгрию в связи с международными событиями эпохи // *Acta historica Academiae Scientiarum Hungariae.* – Budapest, 1953. – T.2. – №1-2. – С.1-45; *A tatárjárás Magyarországon és nemzetközi politika* / Szer. L.Zicsi. – Budapest, 1952. – 39 old.

²⁰ *Włodarski B.* Polska i Czechy w drugiej połowie XIII i początkach XIV wieku (1250-1306). – Lwyw, 1931. – S.58.

²¹ *Ліхтей І.* Польська політика останніх Пршемисловичів (кінець XIII – початок XIV ст.) // *Sagratia – Карпатика: Науковий збірник, присвячений світлій пам'яті педагога і вченого Томаша Сопка.* – Ужгород, 2005. – Вип.32. – С.57-58.

²² *Naruszewicz A.* Historia narodu polskiego w 10 t. – Т.7. – Lipsk, 1836. – S.221.

²³ *Історія Української РСР в 8 т., 10 кн.* / Гол. ред. А.Г.Щавелев та ін. – Т.1. – Кн.2. – К., 1979. – С.19.

²⁴ *Грушевський М.С.* Історія України-Руси. – Т.3. – С.92.

²⁵ *Плано Картини.* История Монгаловъ. *Вильгельм де Рубрук.* Путешествие в восточные страны / Перевод А.И.Малеина. – СПб., 1911. – С.33; *Бабенко Р.* Прикордонні землі Південно-Західної Русі і Золотої Орди (друга половина XIII ст. – перша половина XIV ст.) // *Історія України в школі.* – 2000. – №3. – С.8.

²⁶ *Ипатьевская летопись.* – Стб.888.

²⁷ *Rocznik Traski.* – S.847.

²⁸ *Ibidem; Rocznik Sedziwoja.* – S.878.

²⁹ *Ипатьевская летопись.* – Стб.898; *Софонович Ф.* Хроніка з літописців стародавніх. – С.164; *Грушевський М.С.* Історія України-Руси. – Т.3. – С.103; *Войтович Л.* Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів в XII-XIII ст. – С.90; *Бабенко Р.* Взаємовідносини Золотої Орди і Південно-Західної Русі в XIII ст. – С.10; *Егоров В.Л.* Граница Русі с Золотою Ордой в XIII-XIV вв. // *Вопросы истории.* – 1985. – №1. – С.16-29.

³⁰ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* / Ed. G.Fejer. – Budae, 1829. – T.4. – V.3. – S.197; *Documenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainae Illustrantia* (1075-1953)

in 2 v. / Colleget in introductione et adrotationibus auxit P. Athanasius G. Welykyi OSBM. – Romae, 1953. – V.1. – S.30-42; Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer. – Budaë, 1829. – T.4. – V.1. – S.144.

³¹ Мицюк О. Нариси з соціально-господарської історії Подкарпатської Русі в 2 т. – Т.1. – Ужгород, 1936. – С.14.

³² Hodinka A. A karpátja rutének, lakóhelye, gazdaságunk és műltjük. – Budapest, 1923. – O.14.

³³ Magistri Simon de Keza. Gesta Hungarorum. – S.52-99; Всемирная история: Закат Римской империи: Раннее средневековье / А.Н.Бадак, И.Е.Войнич, Н.М.Волчек и др. – М.; Минск, 1999. – С.836.

³⁴ Ипатьевская летопись. – Стб.888.

³⁵ Там само; Włodarski B. Polska i Rus (1194-1340). – S.202; Ждан М. Золота Орда // Визвольний шлях. – 1966. – Кн.3. – С.296.

³⁶ Rocznik Traski. – S.848.

³⁷ Ипатьевская летопись. – Стб.888.

³⁸ Софонович Ф. Хроніка з літописців стародавніх. – С.162.

³⁹ Kronika Polska, Litewska, Żmódská i wszyskiéj Rusi Macieja Stryjkowskiego w 2 t. – Т.1. – S.334.

⁴⁰ Ипатьевская летопись. – Стб.890.

⁴¹ Győrffy Gy. Az Árpádkori Magyarorszáг történeti földrajza. – Budapest, 1963. – Old.49.

⁴² Rocznik Traski. – S.849; Rocznik Sedziwoja. – S.878; Ипатьевская летопись. – Стб.889-892.

⁴³ Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды В.Тизенгаузена в 2 т. – Т.1. – С.106.

⁴⁴ Там само. – С.156.

⁴⁵ Хроніки: Литовская и Жмойская, и Быховца. – С.26.

⁴⁶ Ипатьевская летопись. – Стб.893.

⁴⁷ Там само. – Стб.894-895.

⁴⁸ Rocznik Sedziwoja. – S.879.

⁴⁹ Хроніки: Литовская и Жмойская, и Быховца. – С.26.

⁵⁰ Kronika Polska Marcina Kromera biskupa Warmińskiego w 3 t. – Т.1. – S.518.

⁵¹ Хроніки: Литовская и Жмойская, и Быховца. – С.26; Magistri Simon de Keza. Gesta Hungarorum. – S.52-99.

⁵² Kronika Polska, Litewska, Żmódská i wszyskiéj Rusi Macieja Stryjkowskiego w 2 t. – Т.1. – S.336.

⁵³ Ипатьевская летопись. – Стб.893-894; Kronika Polska, Litewska, Цмыдська і wszyskiéj Rusi Macieja Stryjkowskiego w 2 t. – Т.1. – S.336.

⁵⁴ Ідзьо В.С. Вказ. праця. – С.29.

⁵⁵ Пашуто В.Т. Указ. соч. – С.301; Войтович Л. Удільні князівства Рюриківичів і Гедиміновичів в XII-XIII ст. – С.90.

⁵⁶ Орлай И. Указ. соч. – С.263.

⁵⁷ Бабенко Р. Взаємовідносини Золотої Орди і Південно-Західної Русі в XIII ст. – С.10; Егоров В.Л. Указ. соч. – С.18-19.

⁵⁸ Karácsonyi J. Orosz-szláv lakosok Erdélyben. – Lugos, 1927. – S.141.

⁵⁹ Дашкевич Я. Угорська експансія на золотоординське Поділля 40-х – 50-х рр. XIV ст. // Україна в минулому. – Вип.5. – К.; Львів, 1994. – С.32-65.

⁶⁰ Орлай И. Указ. соч. – С.263.

⁶¹ Боржжва Ю. Вказ. праця. – С.13.

⁶² Орлай И. Указ. соч. – С.263.

⁶³ Codex diplomaticus Árpadianus. Árpád-kori oklevelek 1095-1301. – Pest, 1867. – К.1. – Old.165; Гранчак І.М., Балагурі Е.А. Деякі питання стародавньої історії Ужгорода // Дослідження стародавньої історії Закарпаття. – Ужгород, 1972. – С.124.

⁶⁴ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer. – Budaë, 1829. – T.6. – V.2. – S.216-217, 239-240.

⁶⁵ Rocznik Traski. – S.852-853.

ЗМІСТ

Філософія

<i>Беля В.</i>	Полемічність питання про феномен традиції в сучасному соціально-філософському дискурсі.....	3
<i>Коваль М.</i>	Розвиток уявлень про інтросуб'єктивність в контексті проблематики істини.....	9
<i>Голець О.</i>	Символ "втраченого раю" у світовій культурі.....	16

Середньовічна Україна

<i>Водошук М.</i>	Вплив Золотої Орди на еволюцію русько-угорських військово-політичних взаємин останньої чверті XIII ст.....	23
-------------------	--	----

Освіта і культура

<i>Шологон Л.</i>	Законодавство в галузі освіти і розвиток шкільництва Галичини другої половини XIX - початку XX ст.....	31
<i>Седляр А.</i>	Робота органів міського громадського управління Волині та Поділля щодо підтримки середньої освіти (кінець XIX - початок XX ст.).....	39
<i>Опанашук П.</i>	Участь газети "Рада" в русі за спорудження пам'ятника Т.Г.Шевченкові (1906-1914 рр.).....	45
<i>Рацілевич А.</i>	Культурно-просвітницький рух на Волині 1917 р.....	51

Міжвоєнна доба

<i>Костючок П.</i>	Галицька Гуцульщина в 1919-1923 рр.: етнополітичні процеси на тлі польсько-українського протистояння.....	59
<i>Вронська Т.</i>	Розкладові процеси в середовищі української еміграції у міжвоєнний період.....	65

Напередодні здобуття незалежності

<i>Адамович С.</i>	Галицька асамблея 1991 р.....	71
<i>Січкаренко Г.</i>	Вища школа напередодні проголошення незалежності України.....	79

Національні меншини в Україні

<i>Білобровець О.</i>	Участь поляків Правобережної України в народницько-революційному русі в 70-80-х рр. XIX ст.....	92
<i>Щитковський П.</i>	Міністерство з єврейських справ УНР за доби Української Центральної ради.....	97
<i>Васильчук В.</i>	Діячі німецького походження в історії України.....	106